

УДК 614.778

М. Л. Головаха,
доктор медичних наук, професор
С. А. Моргунцова,
кандидат медичних наук, доцент
І. В. Шишка,
кандидат медичних наук, доцент
А. В. Кудієвський,
кандидат медичних наук, доцент
Є. В. Кислиця,
студент

(Запорізький державний медичний університет
Запорізька обласна клінічна лікарня)
E-mail: travma77@mail.ru

ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ ЯК МЕДИКО-БІОЛОГІЧНА, ЕКОЛОГІЧНА, ФІЛОСОФСЬКА, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА, КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Анотація

Представлено аналітичний огляд впливу медико-біологічних, екологічних, філософських, соціально-економічних, культурологічних та психолого-педагогічних факторів на здоров'я людини в сучасних умовах.

Ключові слова: здоров'я людини як медико-біологічна, філософська, соціальна, психолого-педагогічна категорія.

Summary

In the article there have been presented analytical review of the impact of biomedical, environmental, philosophical, socio-economical, cultural, psychologico-pedagogical factors on human health in the modern world.

Key words: health as biomedical, philosophical, social, psychological and pedagogical category.

Постановка проблеми. Що таке здоров'я? Одразу згадуємо лікарів, професіоналів із фізичної підготовки, санітарно-епідеміологічні служби, психологів та педагогів, рекомендовані фізичні вправи, прогулянки на свіжому повітрі тощо. Та це лише один аспект такого широкого поняття, як "здоров'я" – медико-біологічний. Але здоров'я не лише фізичне благополуччя, а і філософська, соціально-економічна, культурологічна категорія.

Аналіз досліджень і публікацій. Нами використані дані статистичного аналізу щодо впливу екологічних, соціальних, економічних та інших факторів на стан здоров'я людини як у світі, так і на території Запорізького індустріального краю.

Мета статті – показати взаємозалежність здоров'я людини від медико-біологічних, екологічних, філософських, соціально-економічних, культурологічних та психолого-педагогічних факторів на основі проведених досліджень.

Здоров'я характеризується нормальною функцією організму на всіх рівнях організації, нормальною поточністю типових фізіологічних і біохімічних процесів, які сприяють вираженню та відтворенню, здатністю організму до

адаптації та підтримки постійності внутрішнього середовища, забезпеченням нормальної і різнобічної життєдіяльності та збереганням живої основи в організмі. Фізичне здоров'я визначають такі чинники: індивідуальні особливості анатомічної будови, фізіологічні функції за певних умов, рівень розвитку систем.

За подібного підходу виявляється, що здоров'я людини – це її індивідуальна характеристика як біологічної істоти. За умови порушення хоча б одного із вказаних факторів людина втрачає здоров'я. У такому випадку потрібна медична допомога, яку надають лікарі. Спеціаліста з лікування тіла. Всі процедури виконані. Покращилося самопочуття, відсутня симптоматика. Можна жити звичним життям. Хвороба, що колись вибила з колії, відступила.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) дає таке визначення здоров'я: “це не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя” [3].

Аналіз існуючих визначень “здоров'я” дозволяє виявити шість його головних ознак: нормальне функціонування організму на всіх рівнях організації – клітинному, гістологічному, органному та ін., нормальний перебіг фізіологічних і біохімічних процесів, що сприяють індивідуальному виживанню і відтворенню, динамічна рівновага організму, його функцій і факторів зовнішнього середовища або статична рівновага (гомеостаз) організму і середовища. Критерієм оцінки рівноваги є відповідність структур і функцій організму до навколишніх умов, здатність до повноцінного виконання соціальних функцій, здатність людини пристосовуватися до мінливих умов навколишнього середовища (адаптація), відсутність хвороб, хворобливих станів і змін, повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя, гармонійний розвиток фізичних і духовних сил організму, принцип його єдності, саморегуляції і гармонійної взаємодії всіх органів.

Отже, поняття “здоров'я” набагато ширше, ніж здається, і не є лише медико-біологічною категорією.

В епоху індустріалізації сучасне виробництво потребує значної кількості ресурсів (як природних, так і людських), енергії, нових методів. Якщо людських ресурсів достатньо, то природні вичерпуються.

Як би це не звучало, ми власними руками створюємо собі проблеми. Сьогодні людство зустрілося із величезною проблемою під назвою “екологія”, яке напряму стосується здоров'я.

Покоління наших предків жили в тісному спілкуванні з природою. Уклад життя та праці був синхронним із природними режимами. Проблема здоров'я вирішувалась ефективно і просто. Це пояснюється тим, що культура здоров'я складалась у свідомості особистості поступово, під впливом природних умов життя і була важливим елементом загальної культури людини. Нині сукупність факторів людської діяльності, що негативно впливають на здоров'я, вимагає іншого підходу до проблеми.

Ми живемо в режимі виробничого циклу, однакового в будь-яку пору року. Умови життя та праці покращилися, але наслідки цього далеко не однозначні.

Забрудненість навколишнього середовища, поряд із токсичними ефектами, таїть у собі небезпеку генетичних змін (на потреби промисловості спалюється 10 млрд. т палива, у повітря потрапляє біля 20 млрд. т вуглекислого газу, 300 млн. т чадного газу, 50 млн. т окису азоту, сотні млн.

тонн пилю, значна кількість шкідливих та канцерогенних речовин) [6].

Атмосферне забруднення стало великою проблемою сучасних міст. Осідання викидів на краплях води зумовлює появу – смогу. Л. Батонн писав: “Станеться одне з двох, або люди зроблять так, що в повітрі буде менше диму, або дим зробить так, що на Землі буде менше людей”.

Надходження великої кількості окисів азоту та сірки зумовлює появу кислотних дощів, які забруднюють території на великих відстанях від джерел викиду. Такі дощі знищують рослини та тварин, пошкоджують споруди та конструкції. Промислові викиди в атмосферу фреонів зменшують товщину озонового шару Землі, який захищає все живе від згубної дії ультрафіолетових променів.

Особливо негативно позначилась на стані здоров'я населення країни аварія на Чорнобильській атомній електростанції.

Запорізький регіон – один із найбільших індустріальних центрів України. Тут сконцентрована видобувна та переробна промисловість, тому спостерігається високий рівень техногенного навантаження, що це негативно впливає на стан навколишнього середовища.

Найбільшу кількість шкідливих викидів створюють 25 підприємств міста, серед яких комбінат “Запоріжсталь” (65,1 % усіх валових промислових викидів), алюмінієвий комбінат (9,8%), завод феросплавів (7,2%), абразивний комбінат (3,8%), завод “Дніпроспецсталь” (2,9%). Велике значення мають такі джерела, як “Запоріжжкокс”, “Вогнетривкий завод”, “Укрграфіт”, ВАТ “Кремнійполімер”, “Моторобудівний завод”, АТ “Запоріжтрансформатор” і т.д.

Систематичні спостереження за складом шкідливих речовин в атмосферному повітрі м. Запоріжжя, що проводяться обласним центром із гідрометеорології, кафедрами загальної та соціальної гігієни, професійної патології, організації охорони здоров'я, свідчать про значну забрудненість Запорізького регіону. Найнесприятливішими відносно ризику ураження органів та систем із урахуванням розрахункових індексів ризику є вплив на: 1) органи дихання (HQ=183) за рахунок: міді та її сполук, сульфатної кислоти, бензопірену, сірководню, нікелю та його сполук, алюмінію оксиду, хрому та його сполук, формальдегіду; 2) центральну нервову систему (HQ=15,2) за рахунок: сульфатної кислоти, нікелю та його сполук, бензолу, ксилолу, фенолу, акрилонітрилу, метану, стиролу; 3) кров (HQ= 9,8) за рахунок: нікелю та його сполук, азоту діоксиду, бензолу, свинцю та його сполук; 4) імунну систему (HQ=9,4) за рахунок нікелю та його сполук, формальдегіду [4].

Отже, взаємозв'язок між екологією і здоров'ям прямий, причинно-наслідковий. Тому ми розглядаємо людське здоров'я як провідну категорію екологічної науки.

Наступний пункт – здоров'я як філософський критерій. Ще людина кам'яного віку ставила питання, чому вона хворіє, відчуває біль, помирає без видимих причин. Минали тисячоліття, Homo sapiens розвивався, змінював світ. Багато невідомого стало зрозумілим, але старе питання залишалося актуальним. Видатні розуми минулого намагалися привідкрити завісу таємничості та відповісти на питання: “Що таке здоров'я? ”

Засновники європейської філософії – древні греки – сформували світоглядну думку про збереження найбільшої людської цінності – здоров'я. Ще Аристотель зазначав, що здоров'я людини – її щастя. Гіппократ розумів людину

як єдине ціле, надавав великого значення питанням етики та поведінки, приділяв увагу як організму, його природі, так і навколишньому середовищу, умовам життя, гігієнічному режиму, стану душі та розуму. Він одним із перших установив зв'язок між думками та їх впливом на організм. Гален систематизував знання древніх греків і римлян про здоров'я. На його думку, основним є розуміння того, що кожен може зберегти своє здоров'я і навіть більше – повинен. За Галеном, люди хворіють через власну нестриманість, неосвіченість і зневажливе ставлення не лише до власного здоров'я, а й до здоров'я інших. Авіценна всебічно розглядає питання здоров'я, хвороби, лікування та профілактики. Праці вченого на багато віків стали догмами науки, у тому числі, науки чистого розуму, науки думки – філософії.

Надалі кожна школа мислителів розвиває свій погляд на природу, людину, життя та здоров'я. Десятки теорій, сотні праць, тисячі сторінок. Да Вінчі, Вівес, Бекон, Декарт, Спіноза, Монтеस्क'є... Багато видатних імен. Кожен по-своєму бачив людину, її природу, організм. Як писав Теренцій; скільки людей, стільки й думок. У цьому і полягає філософія.

Людина – істота соціальна, тобто для її нормального існування потрібні взаємозв'язки з іншими людьми.

Реалізація соціального аспекту здоров'я здійснюється через спілкування, самовираження, аргументування поглядів та думок, ініціативність, інтуїцію і творчу уяву, логічне мислення, досягнення мети, активне використання існуючих та здобуття нових контактів, використання інформації як із власного, так і з чужого досвіду, різноманітні види діяльності, само- та взаємоконтроль, дотримання правил моралі та нормального спілкування, уміння уникати конфліктних ситуацій, а за неможливості – активно їх вирішувати [5].

Для економічної науки особливим є те, що здоров'я – основа здатності людини до професійної діяльності, тобто забезпечує наявність робочої сили.

Економічна категорія – узагальнене вираження економічних відносин. При тлумаченні цього терміну або при формулюванні тієї чи іншої категорії відображаються певні економічні відносини. Якщо розглядати здоров'я економічну категорію, можна вважати його вираженням економічних відносин, пов'язаних з охороною та зміцненням фізичного, психічного і соціального благополуччя людини. В економічному аспекті здоров'я – результат роботи послуго-виробничої діяльності в галузі охорони здоров'я. Усі послуги, що надаються у системі охорони здоров'я, поділяються на лікувальні, діагностичні, профілактичні, реабілітаційні, - експертні, парамедичні, соціальні, з підготовки кадрів, їх атестації та сертифікації, з акредитації та ліцензування, сервісні.

Медична послуга – професійна діяльність, спрямована на збереження чи підтримку оптимального рівня здоров'я індивіда. Надання медичних послуг доцільно розглядати з двох точок зору :

1. З організаційно-економічної точки зору – форми надання медичних послуг можуть бути різноманітними. Тут можуть діяти стаціонари, поліклініки, медичні навчальні заклади зі своєю лікувальною базою, диспансери, діагностичні центри, амбулаторії, лабораторії, санаторії, консультативні пункти, окремі кабінети лікарів чи медичні частини; медичні послуги можуть надаватися в межах особистого домашнього господарства, у формі самолікування.

2. Із суспільно-економічної точки зору – важливо, хто власник засобів

роботи, використовуваних у наданні медичних послуг (держава, громадська організація, приватна особа чи їх група тощо), які джерела фінансування, оплати процесу надання послуг (бюджет, кошти страхових компаній, фінанси пацієнта тощо), хто і в яких формах присвоює отриманий дохід, як відбувається винагорода працівників [5].

У зв'язку з тим, що процес виробництва медичних послуг збігається з часом їх споживання, основою ринкових відносин у цьому випадку є інформація про надані послуги [5].

Ґрунтуючись на викладеному вище, можна стверджувати, що здоров'я – важлива економічна категорія, відмовитися від вивчення якої економічна наука не має права.

Праця – запорука повноцінного життя людини. Лише здорова людина може нормально працювати, почуватися на рівні з іншими. Ураховуючи вищевказане, поняття “здоров'я” як економічну та соціальну категорії доцільно об'єднати в одну – соціально-економічну [5].

Культурологія – наука, що вивчає специфіку розвитку матеріальної та духовної культури цивілізацій, етносів, націй, їх зв'язки та взаємовпливи. Щоб краще зрозуміти важливість здоров'я як культурологічної категорії, поринемо у минуле. Здорове і гармонійне тіло завжди виділялося і шанувалося. Ще печерні малюнки зображують мисливців, спроможних боротися із дикими звірями. Саме тоді зароджувалася людська культура.

Єгиптяни створили цілий пантеон людиноподібних богів. Кожен із них виділявся силою духу, розуму і тіла. Греки, а за ними і римляни ще більше піднесли культ здоров'я. Згадаймо Геракла. Окрім величезної фізичної сили, він мав гострий розум. Герой за життя став прикладом для наслідування, видатним громадським діячем, а у вільний час захоплювався мистецтвом. Крім Геракла, були Ахілл, Персей, Ясон, Одісей та багато інших. А боги? Кожен бачив статую грецьких богів або читав сказання про них. Боги-олімпійці мають прекрасні тіла, володіють недоступними для смертних знаннями.

Людина втілює думки в речах. Переносить їх у мистецтво, науку, повсякденне життя, створює духовні та матеріальні цінності, змінює світ[1]. Реалізація здоров'я як культурної категорія здійснюється через: доброзичливе ставлення до оточуючих, відповідальність за власні вчинки, здатність бачити та сприймати прекрасне, усвідомлення життєвих цінностей, здатність створювати прекрасне. Можна не помічати роль здоров'я у встановленні культури, але варто лише пригледітися і побачимо, наскільки важливу роль воно відіграє у житті людства.

З раннього віку ми знаємо, що таке хвороба і відчуття нею спричинені. На підсвідомому рівні уникаємо ситуацій, що можуть негативно вплинути на самопочуття. Але як дитина отримує знання, опираючись на власний досвід. За такої умови доведеться “познайомитися” із кожною хворобою? Звісно, ні. Сучасні можливості дозволяють знайти практично всю інформацію. Немає потреби “пізнати” хворобу.

Саме так влаштована система освіти: людина отримує знання, засновані на досвіді інших. Навчання потрібне для нормального існування людини. Будь-яка професія потребує знань. Тому й існують освітні заклади. Ще з початкової школи дітей навчають, як треба берегти здоров'я. Регулярно проводяться інструктажі, практикуми, бесіди з фахівцями [2]. Отже, педагогічна наука

спрямована на підтримку і розвиток здорової особистості.

Інше питання: чи може людина засвоїти інформацію? Відомо, що процеси засвоєння, обробки і збереження інформації суто індивідуальні. Нормально, що хтось поглинає інформацію, як губка, активно її використовує, а комусь потрібно докласти зусиль. Така людська природа.

У цьому полягає питання здоров'я як психолого-педагогічної категорії.

Зазначимо, що реалізація психічної складової здоров'я здійснюється через позитивне мислення, вміння керувати емоціями та почуттями, здатність аналізувати та прогнозувати наслідки впливу своїх дій, адекватну самооцінку.

Висновки. Із наведеного вище можна судити, що питання здоров'я, його збереження, покращення та профілактика стресових ситуацій цікавить людину з давніх часів. Минали роки, цивілізація стрімко розвивалася. Виникали нові гіпотези, теорії, науки, кожна з яких має значну кількість знань, якими ділиться із нами та між собою. Особливо це стосується наук про здоров'я, спрямованих на розкриття цього поняття, покращення та збереження цього коштовного скарбу, яким зобов'язаний дорожити кожен.

Крім того, ми відстоюємо думку, що для збереження здоров'я мешканців промислових регіонів необхідно зменшити кількість шкідливих викидів. Для цього необхідно виконати такі завдання:

- удосконалити законодавчу та нормативну базу, оскільки плата за викиди підприємств не впливає на вирішення проблеми очистки відходів;
- удосконалити “Методику розрахунку розмірів відшкодування збитків, спричинених державі внаслідок понаднормативних викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище”;
- розробити методики економічної доцільності визначення штрафів за викиди конкретної забруднюючої речовини для підприємств.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Проблема здоров'я залежить не тільки від перерахованих факторів, а й підлягає подальшому всебічному дослідженню фахівцями міжгалузевих відомств на рівні облдержадміністрацій та міністерств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Духовне здоров'я як один із важливих чинників становлення та розвитку особистості : зб. наук. праць за матеріалами VII Всеукр. наук.-практ. конф. [“Педагогіка здоров'я”], 7-8 квіт. 2017 р. / М-во освіти і науки України, Черніг. нац. техн. ун-т. – Черніг. нац. техн. ун-т., 2017. – Т. 1, С. 98-101.
2. Педагогіка здоров'я як сучасний напрям педагогічної науки й освіти : зб. текстів виступів на VII Всеукр. наук.-практ. конф. [“Педагогіка здоров'я”], / М-во освіти і науки України, Черніг. нац. техн. ун-т. – Ч. Черніг. нац. техн. ун-т., 2017. – 3 с.
3. Доповнення до уставу Всесвітньої організації охорони здоров'я : за станом на 2006 р. / Всесвітня асамблея охорони здоров'я. – Офіц. вид. – К. : М-во охорони здоров'я України, 2006. – 1 с. – (Основні документи ВООЗ. Доповнення) .
4. Гігієнічна оцінка рівнів захворюваності населення м. Запоріжжя за 2000-2008 рр. у зв'язку з забрудненням атмосферного повітря / Р. А. Федорченко, Ю. В. Волкова // Запороз. мед. журн. : науч.-практ. журн. – 2010. – Т. 12. – №1. – С. 37-40.
5. Здоров'я людини як соціально-економічна категорія: зб. наук. праць за матеріалами VII Всеукр. наук.-практ. конф. [“Педагогіка здоров'я”], 7-8 квіт. 2017 р. / М-во освіти і науки України, Черніг. нац. техн. ун-т. – Черніг. нац. техн. ун-т., 2017. – Т. 1, С. 260-262.
6. Проблема забруднення повітря в Запоріжжі залишається відкритою / С. Петренко // Запороз. Січ. – 2015. – №37. – С. 4.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2017